

Anadolu'dan İngiltere'ye: Malazgirt Savaşı Sonrasındaki Batı Kaynaklı Elyazmalarında ve Orta Çağ İngilteresi'nde Yazılan Metinlerde Türk Algısı

Hülya Taflı Düzgün*

“Türk Kafası. Biraz yoğurulup şekillendirilmiş hamur alın. Hamurun içerisinde tavşan, tavuk ve bal ile ıslatılmış hurmalarla doldurun; taze peynir ekleyin ve karanfil, kübabe ve şeker koyun. Sonra, üst kısmına hamurun zemini dolduracak şekilde fıstığı yerleştirin. Dolgu için kırmızı, sarı ve yeşil renkleri kullanın. Kafa kısmını bir kadının saçları gibi siyah renkle süsleyin ve siyah bir tabağın içerisine yerleştirin. Erkeğin yüzü üst kısımda görünür olmalıdır.”¹

Giriş

Doğu Roma İmparatorluğu 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu topraklarını kontrolleri altına alan ve İslamiyet'i yayan Türklerin/Selçukluların ilerlemesine engel olamamıştır. Kudüs'ün Türkler tarafından ele geçirilmiş olması, Hristiyanların hac görevlerini yerine getirmek için Kudüs'e girememeleri, girseler bile can ve mal güvenliklerinin olmaması nedeniyle Malazgirt Savaşı'ndan yaklaşık yirmi yıl sonra Doğu Roma İmparatoru Alexius Comnenus Fransız soylularından olan Flandreli Robert'a gönderdiği mektubunda yardım dileyerek Türklerden bahsetmiştir:

Lord'a ve şanlı Kont Flandreli Robert'a ve krallık içerisindeki tüm prenslere, tüm insanlara ve din mensuplarına, Konstantinopolis İmparatoru selamlarını ve İsa, Baba ve Kutsal Ruh içerisinde barış gönderiyor. O, görkemli kont ve Hristiyan dininin baş avutucusu, Yunan Hristiyanlarının en kutsal imparatorluğunun Peçenek ve Türkler yüzünden nasıl sıkıntı çektiğini ihtiyatla bildirmek istiyorum. Çünkü onlar Hristiyan erkek çocukları ve gençleri Hristiyan vaftiz kurnalarının

* Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE, htafli@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0001-8513-7951r

1 Bu alıntının çevirisi için Orta Çağ İngilizcesi Online sözlüğü olan <https://quod.lib.umich.edu> dan yararlanılmıştır ve son girilen tarih 20 Şubat 2018'dir. Bu çalışmadaki Latince, Orta Çağ Fransızcası, Anglo-Norman, Orta Çağ İngilizcesi, Modern Almanca ve Modern İngilizcenin Türkçe çevirileri tarafından yapılmıştır.

üzerinde sünnet ediyorlar ve İsa'yı aşağılamak için sünnetten çıkan kamı vaftiz kurnalarına döküyorlar... Ama dahası? Daha ahlaksız konulara gelelim. Her yaştan ve sıradan erkekleri, oğlan, delikanlı, genç, yaşlı, soylu, köle, daha da edepsizi din adamları ve keşişler, en kötüsü de daha önce hiç duyulup söylenmemiş piskoposlar, oğlancılık günahı ile kirleniyor.²

Vasiliev, 1088'li yıllarda Flandreli Robert'ın Kudüs'e gidebilmek için Konstantinopolis'te uğrak verdiği ve Alexius Comnenus ile güzel dostluklar kurduğundan bahsetmektedir.³ Bu durum da mektubun neden Flandreli Robert'a gönderildiğini açıklamaktadır. Dostluğuna inanarak Alexius Comnenus'un Robert'a göndermiş olduğu mektup Papa İkinci Urbanus'a ulaşmıştır. Papa İkinci Urbanus, Doğu Roma İmparatorluğu'na gerekli yardımı gönderirse Alexius Comnenus ile birlik olup 1054 yılından beri süregelen schismayı (Ortodoks - Latin ayrışması) sonlandırabileceği hayaliyle Hristiyanlığı tek çatı altında toplamaya heveslenmiştir. Bu nedenle Papa, haçlı ordularının kurulup seferlerin başlatılması, din kardeşliği fikrini öne çıkararak din birliği için ortam ve fırsat yaratmıştır. Papa Urbanus kendisini baba rolünde görüp Doğu Roma İmparatorluğunu oğlu rolüne koyarak Roma'yı Konstantinopolis'e bir anne olarak görmüştür.⁴ Böylece Papa Urbanus, Batı'daki Latin Hristiyanlarını harekete geçirecek haçlı ordularının kurulmasına zemin hazırlamıştır ve haçlı orduları akın akın Türklere karşı savaşmak için Anadolu'ya gelmiştir.⁵ Aslında, Alexius Comnenus'u, Papa Urbanus'un yardım çağrısıyla ortaya çıkan ve Konstantinopolis'e gelmeye başlayan haçlılar

2 Domino et glorioso comiti Flandrensiu Rotberto et omnibus totius regni principibus, Christianes fidei amatoribus tam laicis quam clericis imperator Constantinopolitanus salutem et pacem in eodem Domino nostro Iesu Christo et Patre eius ac spirito sacto. O inclitissime comes et maxime Christianae fidei consolator notificare prudentiae uestrae uolo quantum sactissimum imperium Christianorum Graecorum unguatiatur fortliter a Pincitanis et Turcis. ..Nam pueros et iuuenes Christianorum circumcidunt super baptisteria Christianorum, et circumscisionis sanguinem in despectum Christi fundunt in eisdem baptisteriis. ..Sed quid adhuc? Veniamus ad deteriora. Totius aetatis et ordinis viros, i dest pueros, adolescentes, iuenes, senes, nobiles, servos, et quod pejus et impudentius est, clericos et monachos, et heu porah dolor! Et quod ab initio non dictum neque auditum est, episcopos sodomitico peccato deludunt. Et etiam unum episcopum sub hoc nefario peccato jam crepuerunt. Heinrich Hagenmeyer (ed.), *Epistulae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantes: Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100*. Innsbruck, 1901, s. 130.

3 A.A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1980, s. 386.

4 Jonathan Phillips, *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades*, The Random House, New York 2009, s. 23.

5 Robert Payne, *The Dream and the Tomb: A History of the Crusades*, Dorset Press, New York, 1990; Thomas F. Madden, *The New Concise History of the Crusades*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Maryland 2006.

korutmuştur. Shepard'a göre Doğu Roma İmparatoru, Flandreli Robert'tan yardım talebinin Papa'ya ulaşacağını, Papa'nın bu durumu fırsat bileceğini ve Batı'dan yoğun bir ilginin geleceğini tahmin edememiştir.⁶ Benzer şekilde Ralph-Johannes Lilie, Alexius Comnenus'un Robert'tan yardım istemesinin temelinde Doğu Roma İmparatorluğu önderliğinde Selçuklu Türklerine karşı savaşıcak bireysel paralı askerlerin ya da küçük birliklerin istihdamını sağlamakdan başka bir talebi olmadığını ifade etmiştir.⁷

Papa İkinci Urbanus haçlı birliklerinin kurulması, Ortodoks-Latin ayrışmasının ortadan kalkması ve Türklerin İslamiyet'i yaymasını durdurmaları için Latin Hristiyanlarını 1095 yılında Clermont Konsülünde toplamıştır. Urbanus'un konsüldeki konuşmasını daha sonraki yıllarda kaleme alınmıştır: Fulcheri Carnotensi, *Historia Hierosolymitana Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*'da, Roberti Monachi, *Historia Hierosolymitana*' da Balderic Dolensi *Historia de Peregrinatione Jerosolimitana*' da Türklerin kim olduğu üzerinde durmuşlardır.⁸ Fulcheri Carnotensi'nin *Historia Hierosolymitana*'sında Türkler aşağılık bir ırktır:

“Birçoğumuzun da duyduğu üzere, Türkler ve Araplar onlara (Yunan İmparatorluğu) saldırmış ve Romania bölgesi içerisindeki Akdeniz'in batı sahil şeridi ve Aziz George Boğazı olarak adlandırılan Hellenspot'u işgal etmiştir. (Türkler) Hristiyanlara ait olan birçok toprağı ele geçirmiştir ve yedi savaşta da üstün gelmiştir. (Türkler) birçok kişiyi öldürmüş ve esir almıştır ve birçok kiliseyi tahrip etmiş ve imparatorluğa zarar vermiştir. Bu şekildeki namussuzluğun devam etmesine müsaade edilirse, Tanrının inananları onlara daha çok saldıracaktır. Bu sebeple, ben ya da Lord, İsa'nın müjdecileri olarak bu durumdan herkesi haberdar etmeniz ve zavallı ve fakir, rütbeli, ayak-askerleri ve şövalyeleri statüleri ne olursa olsun, Hristiyanlara hemen yardım etmek ve yandaşlarımızın topraklarından

- 6 J. Shepard, “Cross-purposes: Alexius Comnenus and the First Crusade” in *The First Crusade: Origins and Impact*, ed. J. Phillips, Manchester University Press, Manchester, 1997, s. 107.
- 7 “Die Anwerbung von einzelnen Söldnern oder kleineren Abteilungen... die unter Byzantinischem Oberbefehl gegen die Seldchuken kämpfen sollten”. Ralph-Johannes Lilie, *Byzans und die Kreuzzüge*, Kohlhammer, Stuttgart 2004, s. 35.
- 8 Birinci Haçlı Seferi ile ilgili kronikler Raymond d'Aguilers'in *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*; anonim olan *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*; Peter Tudebode'nin *Historia de Hierosolymitano Itinere*; Fulcheri Carnotensi'nin *Historia Hierosolymitana*; Ralph de Caen'in *Gesta Tancredi*; Robertus Monachus'un *Historia Iherosolimitana*; Albert d'Aachen'in *Historia Ierosolimitana*; Guiberto Novigenti'nin *Gesta Dei per Francos*; William de Tyre'in *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*; Willelmi Malmesbiriensis'in *Gesta Regum Anglorum* ve Ordericus Vitalis'in *Historia Ecclesiastica* şeklinde sıralanabilir. Bu kroniklerde, Papa ve batının gözünde Türklerin kim olduğu tanımlanmış, Türklere nasıl bir bakış açısı içerisinde bulunduğu gözler önüne sermiştir.

o aşağılık ırkı yok etmek konusunda ikna etmemiz için size yalvarıyoruz. Bunu burada olanlara söylüyorum, olmayanlara siz iletin. Dahası, İsa bunu emrediyor.”⁹

Türklerin aşağılık bir ırk olarak tasvir edilmesine benzer bir şekilde Roberti Monachi *Historia'sında* Türkleri Pers Krallığı soyundan gelen lanetlenmiş, tanrısız bir ırk olarak kaleme almıştır:

“Kudüs’ün ve Konstantinopolis kentinin sınırlarında korkunç bir hikaye dolaşmaktadır, kulağımıza geldiği kadarıyla Pers krallığından olan, lanetli ve Tanrı’dan tamamen yabancılaşmış bir ırk, kalbini yönlendiremeyen ve ruhunu Tanrı’ya emanet etmemiş bir nesil, oradaki Hristiyanların topraklarına saldırmıştır ve onları kılıç, yağma ve ateş ile yok etmişlerdir; esir düşenlerin bazılarını kendi ülkelerine götürmüşler ve bazılarını da zalim işkencelerle yok etmişlerdir; ya Tanrı’nın kiliselerini tamamen tahrip etmiş ya da kendi dinlerinin ayınlerine buraları tahsis etmiştir. Onlar kendi çirkinlikleriyle kirllettikten sonra sunakları yok etmiştir. Hristiyanları sünnet etmiş ve sünnetin kanını ya sunaklara ya da vaftiz kurnasına dökmüşlerdir. İnsanları sade bir şekilde ölmeleri için işkence etmek istediklerinde onların karınlarını delmişler, sonuna kadar bağırsaklarını sürükleyerek kazığa bağlamışlar, ardından kurbanı döndürerek kurbanın iç organları yere düşene kadar kırbaçlamışlardır. Diğerleri, onları kazığa bağlamışlar ve oklarla delmişlerdir. Diğerleri, onların boyunlarını uzatmaya zorlamışlar ve ardından boyunlarını tek bir vuruş ile koparabilmek için kılıçlarıyla saldırmışlardır. Kadınlara yapılan iğrenç tecavüzlere ne diyeyim? Bundan konuşmak sessiz olmaktan daha kötüdür. Yunanlıların krallığı şimdi onlar tarafından parçalanmıştır ve parçalanmış olan sınırlarını yeniden kazanmak için iki ay bile uğraşsalar onlar çok geniş alana yayıldığı için kendi topraklarından yoksun kalmışlardır. Bu nedenle, yapılan bu işkencelerin intikamını almak ve bu bölgeyi geri kazanmak sizin değilse kimin görevidir?

9 Invaserunt enim eos sicuti plerique vestrum iam dictum est usque mare Mediterranium ad illud scilicet quod dicunt Brachium S. Georgii Turci, gens Persica qui apud Romaniae fines terras Christianorum magis magisque occupando lite bellica iam septuplicata victos superaverunt multos occidendo vel captivando ecclesias subvertendo regnum Dei vastando. quos quidem si sic aliquandiū in quiete siveritis multo latius fideles Dei supergredientur. Qua de re supplicii prece hortor non ego, sed Dominus ut cunctus cuiuslibet ordinis tam equitibus quam pedetibus, tam divitibus quam pauperibus edicto frequenti vos Christi piaecones suadeanyis, ut ad id genus nequam de regionibus nostrorum exterminandum tempestive Christocolis opitulari satagant. Praesentibus dico absentibus mando Christus autem imperat. *Recueil des historiens des croisades, Fulcheri Carnotensi, Historia Hierosolymitana Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, V.3, Historiens occidentaux, Paris, Imprimerie Impériale, 1866, ss. 323-24; Heinrich Hagenmeyer (ed.), Historia Hierosolymitana, 1095-1127; mit Erläuterungen und einem Anhang, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1913, ss. 133-35.*

Anadolu'dan İngiltere'ye: Malazgirt Savaşı Sonrasındaki Batı
Kaynaklı Elyazmalarında ve Orta Çağ İngilteresi'nde Yazılan
Metinlerde Türk Algısı

429

Sizler, bütün uluslardan üstün olarak ordularınızla üstün cesaretinizle ve beden gücünüzle olağanüstü zaferler kazandınız ve size karşı direnenlerle mücadele verdiniz.”¹⁰

Türkler'in Hristiyanlara her türlü işkenceyi yaptığını tasvirleyen bu kroniğe benzer bir şekilde Balderic Dolensi'nin *Historia de Peregrinatione* 'sinde Türkler soysuz bir ırktır:

“Çok sevdiğimiz kardeşlerimize yapılanlara karşı gelmeliyiz ve nasıl büyük ızdıraplar ve korkunç acılar çeken, Hristiyan kardeşlerimizin, İsa'nın temsilcilerinin Kudüs'te, Antakya'da ve Doğu'nun diğer şehirlerinde yaralandığı, ezildiği, öldürüldüğü için derin üzüntülerimizi anlatamadığımızı duymuşsunuzdur. Kendi kan kardeşlerimiz, arkadaşlarımız, dostlarımız (sizler aynı İsa'nın ve aynı Kilise'nin oğullarısınız) ya kendilerine ait olan topraklarını başkalarına vermeye zorlandılar ya da topraklarından sürüldüler. (Onlar) ya aramıza dilenci olarak geldiler ya da daha da kötüsü kendi topraklarında kırbaçlandılar ve köle olarak satılmak üzere sürgün edildiler. İsa'nın kanı ile günahların bağışlandığı Hristiyan kanı dökülmüştür; Hristiyan bedeni, İsa'nın bedeni gibi, ağza alınmayacak şekilde alçaltılmaya ve esarete maruz kalmıştır. O şehirlerdeki her yerde keder var, her yerde sefalet var, her yer inliyor (iç çekerek söylüyorum). Eskiden ilahi gizlerimizin kutlandığı kiliselerimiz, şimdi büyük üzüntüyle, bu insanlar tarafından ahır olarak kullanılmaktadır. Kutsal olmayanlar bu şehirlere sahip olamaz, ne kadar üzücü ki adı ve soysuz Türkler kardeşlerimize hükmetmektedirler.”¹¹

- 10 Ab Iherosolimorum finibus et urbe Constantinopolitana relatio gravis emersit et saepissime jam ad aures nostras pervenit, quod videlicet renga Persarum gens extranea, gens prorsus a Deo spiritus ejus terras illorum Christianorum invaserit, ferro rapinis incendio depopulaverit ipsosque captivos partim in terram suam abduxerunt, partimque nece miserabili prostraverit, ecclesiasque dei aut funditus everterit out suorum ritui sacrorum mancipaverit. Altitia suis foeditatibus inquinata subvertunt Christianos circumcidunt, cruoremque circumcisionis aut super altaria fundunt aut in vasis baptisterii immergunt. Et quos eis placet turpi occubitu multare umbiliculis eis perforant, caput vitailorum abstrahunt ad stipitem ligant et sic flagellando circumducunt quodusque, extractis visceribus, solo prostrari corruunt. Quosdam stipiti ligatos sagittant, quosdam extento collo et nudato gladio appetunt et utrum uno ictu truncare possint pertentant. Quid dicam de nefanda mulierum construpratione, de qua loqui deterius est quam silere? Regnum Graecorum jam ab eis ita emutilatum est es suis usibus emancipatum quod transmaris non potest itinere duorum mensium. Quibus igitur ad hoc ulciscendum, ad hoc eripiendum labor incumbit, nisi vobis, quibus prae ceteris gentibus contulit Deus insigne decus armorum magnitudinem animorum, agilitatem corporum, virtutem humiliandi verticem capilli vobis resistentium. *Roberti Monachi, Historia Iherosolimitana, Recueil des historiens des croisades, V.3, Historiens occidentaux, Imprimerie Impériale, Paris 1866, ss. 727-28.*
- 11 Audivimus fratres dilectissimi, et audistis, quod sine profundis singultibus retractare nequaquam possumus, quantis calamitatibus, quantis incommoditatibus, quam diris contritionibus, in Jerusalem et in Antiochia, et in ceteris Orientalis plagae civitatibus Christiani, fratres nostri,

Türklerin Malazgirt Savaşı'ndaki başarısı üzerine Papa Urbanus'un Türkler hakkındaki sözleri, kroniklerde aşâğılık, tanrısız, adi, soysuz ve Sarazen olarak vurgulanmıştır, Hristiyan dünyasını Türklere karşı harekete geçirmiştir ve böylece haçlı orduları kurulmuştur.

Haçlı orduları din birliğı adı altında kurulmuş olsa da aslında her biri kendi çıkarları nedeniyle birbirleriyle ters düşmüşlerdir. 1096-99 yılları arasında gerçekleşen Birinci Haçlı Seferi ile İngiltere'yi temsil eden Norman Dükü Robert ile diğer Latin Hristiyanları İznik, Eskişehir, Antakya, Urfa ve Kutsal Toprak olan Kudüs'ü ele geçirmiştir. Batı için Ortodoks Konstantinopolis, Sarazenlere karşı savaşmak, batının dinî ruh bütünlüğünü tamamlamak ve en önemlisi de Kudüs'e gitmek için uğranması gereken oldukça önemli bir merkez olmuştur. Schisma'nın Birinci Haçlı Seferi'nden çok önce ortaya çıkması bu sefer ile Doğu-Batı mezhep ayrışımını ortadan kaldıracıktı. Ancak Antakya, Urfa ve Kudüs'te haçlıların prinkepslik ve kontluk kurması Doğu Ortodoksları ve Batı Katolikleri arasında onarılmaz yaralar açmıştır. İkinci Haçlı Seferi'ndeki (1145-49) ve ardından da İngiltere'den Aslan Yürekli Richard komutasındaki Üçüncü Haçlı Seferi'ndeki (1189-92) başarısızlıklar, Kudüs'ün elden çıkmasıyla gerginliğı daha da artırmıştır. Dördüncü Haçlı Seferi (1202-04) Latin Hristiyanlarının başarısını doğrulamıştır ancak, bu başarı Sarazenlere karşı değil eski müttefikleri olan Doğu Ortodoks Hristiyanlarına karşı Konstantinopolis'i ele geçirmeleri ile olmuştur. Zamanla haçlı seferi idealleri, devam etse de azalmış, İkinci Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi (1453) ile Orta Çağ Batısında en büyük 'dış politika mevzusu' olarak kabul edilmiştir. Papa İkinci Urbanus'un çağrularıyla ortaya çıkan haçlı seferleri sözde Hristiyan-Sarazen savaşıdır, çünkü Latin Hristiyanları kendi çıkarları yüzünden din birliklerini ve Anadolu'ya geliş amaçlarını unutmıştır ve bu durumun en güzel örneğı olarak Alexius'un iki yüz yıl önceki korkusu Dördüncü Haçlı Seferi ile gerçekleşmiştir.

1071 Malazgirt Savaşı sonrasında derin tesirler bırakan Selçuklular, Batı

membra Christi, flagellantur, opprimuntur, injuriantur. Germani fratres vestri, cantubernaes vestri couterini vestry (nam ejusdem Christi et ejusdem Ecclesia filii estis) in ipsis suis domibus haereditariis, vel alienis dominis mancipantur, vel ex ipsis exploduntur, aut inter nos mendicant; aut quad graius est, in ipsis suis patrimoniis venales exulant et vapulant. Effunditur sanguis Chirstianus, Christi sanguine redemptus' et caro Christiana, carni Christi cansanguinea, nefandis ineptiis et servitubitus nefariis mancipatur. Illis in urbibus ubique luctus ubique miseria, ubique gemitus (suspiriosus dico); ecclesia in quibus olim divina celebrate sunt mysteria proh dolor! Ecce animalibus eorum stabula praeparantur! Nequam homines sanctas praecoccupavere civitates: Turci spurii et immundi nostris fratribus dominantur. *Balderici Archiepiscopo Dolensi, Historia de Peregrinatione Jerosolimitana, Recueil des historiens des croisades, V.4, Historiens occidentaux, Imprimerie Impériale, Paris 1879, ss. 12.*

dünyasında Sarazen olarak isimlendirilmiştir.¹² Finucane, İslamiyet'in yayılışından iki yüz yıl önce Ammianus Marcellinus'un Doğu'ya gelerek Sarazenler hakkındaki düşüncesini 'hiçbir zaman kendimize ne düşman ne de dost olarak görmedik' şekliyle ifade etmiştir.¹³ Dorothy Metzlitzki ve Norman Daniel, Sarazen teriminin Arapça konuşan ve Hristiyan olmayan paganlara hitap ettiği üzerinde durmuştur.¹⁴ Cohen ve Falk'a göre Latin kökenli olan *Saraceni* sadece Arap yada Müslümanlara değil Hristiyan olmayan ya da Avrupalı olmayan herkes için kullanılan bir terimdir.¹⁵ Michael Uebel, Sarazenleri İslam'ın Hristiyanlıkla asimile edilemez ırk farkı nedeniyle Latin Hristiyanlığı hareket geçiren ve haçlıların oluşmasına zemin hazırlayan bir tehdit olarak tanımlamıştır.¹⁶ Hatta Uebel, Sarazenleri köpek-kafalı adamlara benzeyen canavar bir ırka benzettirmektedir.¹⁷ Bu nedenle, Sarazen, Latin Hristiyanları dışında kalan pagan ve Müslümanları tanımlayan bir terimdir. İslamiyet'in yayılışı ile Araplar ile özdeşleştirilen Sarazen terimi Müslümanlığı kabul eden Selçukluların Anadolu'ya akınları ve zaferleri sayesinde İslamiyet'i yaymaları nedeniyle Türkler için kullanılmaya başlanmıştır. Batıda ve İngiltere'de Türklerin İslam olan dini hakkında 1130'lu yıllarda Kettonlu Robert'ın ilk Kur'an çevirisini Latince olarak yapması Hristiyan dünyasının İslam hakkında fikri olmasını sağlamışsa da Orta Çağ İngilteresi'ndeki metinlerde Türklerin din tasvirleri ile ilgili karmaşa devam etmiştir.¹⁸ Türk-İngiliz etkileşimleri Malazgirt Savaşı'ndan sonraki süreçte haçlı seferleri ile belirginleşmiştir. İngiltere'den

12 Edward Said'in *Orientalism* kitabından esinlenerek batıdaki Orta Çağ uzmanları Orta Çağ İngilteresinde Doğu-Batı ilişkisini ve Doğu'nun tanımı ile Batıyı yüceltip Batı'yı tanımlayan sorunsala değinmişlerdir. Bu bağlamda, Malazgirt Savaşı sonrası ortaya çıkan haçlı seferleri ile kültürel ve dini birliği kuran Latin Hristiyanları Doğu'yu ve müslümanları 'öteki' ve düşman olarak algılamıştır. Edward Said, *Orientalism*, Vintage Books, New York 1978, s. 68.

13 Ronald C. Finucane, *Soldiers of the Faith: Crusaders and Muslims at War*, Book Club Associates, London 1983, s. 11.

14 Dorothy Metzlitzki, *The Matter of Araby in Medieval England*, Yale University Press, New Haven 1977, s. 119; Daniel, Norman, *The Arabs and Medieval Europe*, Longman, London, 1979, s. 53.

15 J.J.Cohen, "On Saracen Enjoyment: Some Fantasies of Race in Late Medieval France and England", *Medieval Identity Machines*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003, s. 188; Avner Falk, *Franks and Saracens: Reality and Fantasy in the Crusades*, Karnak 2010, s. 68.

16 Michael Uebel, "Unthinking the Monster: Twelfth-Century Responses to Saracen Alterity" in *Monster Theory: Reading Culture* (ed.) Jeffrey Jerome Cohen, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, s. 264.

17 *Age.*, s. 268.

18 Thomas E. Burman, *Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140-1560*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2007, s. 3; Maria Rosa Menocal, *The Arabic Role in Medieval Literary History: A Forgotten Heritage*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004, s. 48; Metzlitzki, *age.*, s. 30.

Norman Dükü Robert ve komutasındaki diğer soyluların Türklerle etkileşimleri Birinci Haçlı Seferi ile başlamıştır.

Haçlı ordularının dördüncü dalgasını Fransız soyluları [Franklar], Normanlar ve İngilizler kumanda etmiştir. Özellikle Güney İtalya Normanlarından Otrantolu Bohemond ve yeğeni Tancred, Tolouse Kontu ve Provence Markisi Saint-Gilesli Raymond, Lorraine Dükü Bouillonlu Godfrey, Fransa Kralı Birinci Philip'in kardeşi ve Vermandois Dükü Hugh, İngiliz kralı Birinci William'ın oğlu Norman Dükü İkinci Robert (Robert Courthose) ve kuzeni Flandreli Robert, Norman Dükü Robert'ın kız kardeşi Adeldard'ın kocası Bloisli Stephen ve Boulogneli Baldwin katılmıştır.¹⁹ Birinci Haçlı Seferi'ne destek vermek üzere haçlı orduları ile Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Alexios Comnenus ve Tatikios birlikte hareket ederek Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan, Türk Emiri Yağsıyan, Musul'dan Türk Emiri Kürboğa, Büyük Selçuklu Devleti'nin Halep Meliki Rıdvan'ın kumanda ettiği Türk ordularına karşı savaşmışlardır.²⁰

Türklerin baskılarından dolayı Hristiyanlığın elden gideceği endişesine kapılan Papa Urbanus'un Clermont'ta konsül toplaması, konsülde alınan kararların konsüle katılan dinî liderlerce katılamayanlara mektup aracılığıyla ulaştırılması ile İngiltere'nin de durumdan haberi olması Norman Dükü Robert'ı harekete geçirmiştir.²¹ Jonathan Riley-Smith, Birinci Haçlı Seferi'nde İngiltere'yi temsil Norman Dükü Robert'ın komutasında hem İngiltere'den hem de Fransa'da yaşayıp İngiltere ile akrabalık bağları olan soyluların da Anadolu'ya gittiğinden bahseder ve Robert dışında bu soylulardan bazılarını değinir: Britanya Dükü Alan Fergent, Norfolk Beyi olan Ilger Bigod, Chester Dükü Bayeuxlu William, Derbyshire Beyi Ferriesli William, Aumaleli Stephen, İngiltere Karamotu Ralph Montpinçon'dur.²² Robert'ın kız kardeşi Adeldard'ın Bloisli Stephen ile evli olmasına benzer bir şekilde, bu soyluların İngiltere ile akrabalık ilişkileri de son derece

19 Steven Runciman, *The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, New York, 1951, s. 164; David Nicolle, *The First Crusade 1096-99: Conquest of the Holy Land*, Osprey Publishing, Bloomsbury, 2003.

14-17; Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Continuum Books, London 2003, s. 58

20 Nicolle, *age.*, s. 18.

21 İkinci Robert olarak bilinen Norman Dükü Robert Curthose'un dedesi olan Birinci Robert'ta Kudüs'e ulaşarak hacı olmuştur. William M. Aird, *Robert Curthose, Duke of Normandy, c. 1050-1134*, Boydell and Brewer, Rochester ,2008, s. 159.

22 Riley-Smith, *age.*, s. 92.

ilgi çekicidir.²³ Örneğin, Aumaleli Stephen Norman Dükü Robert'ın kuzenidir. Montpiçonlu Ralph'in erkek kardeşi Grandmesnilli Ivo'nun kız kardeşiyle evlidir. Ivo'nun erkek kardeşi Üçüncü Robert, Bayeuxlu William'ın kız kardeşiyle evlidir ve Alan'ın yeğeni, Hesdinli Arnulf'un kızı ile evlidir.²⁴ Bu akrabalık bağları ile Anadolu'ya Türklerle savaşmak üzere giden soylulardan gelen mektuplardan ve bilgilerden İngiltere'dekilerin haberinin olmaması imkânsız görünmektedir.

William Aird'e göre 1096 yılı hem Batı medeniyeti tarihinin gelişimi için hem de Norman Dükü olarak tanınan Robert Curthose'un hayatının dönüm noktası olarak önemli bir yıldır çünkü istilacı bir ırk olan Normanlarında İngiltere'den haçlı seferlerine katılmaları kabul görmüştür.²⁵ Norman Dükü Robert 1096 yılında İngiltere kralı Birinci William'ın (İstilacı William) oğullarından biridir ve İkinci William'ın (William Rufus) kardeşidir. William Rufus ve kardeşi Robert İngiltere tahtı nedeniyle kendi aralarında çıkar anlaşmazlığına düşmüştür. Papanın talebi ile oluşmaya başlayan haçlı ordularına katılmak için İngiltere kralı, kardeşi Norman Dükü Robert'in Kudüs'e gitmesine ve hacı olmasına izin verir. Bu durumdan Birinci Haçlı Seferi'ni anlatan Ordericus Vitalis ve Willelmi Malmesbriensis, kroniklerinde bahsetmektedir. Ordericus Vitalis *Historia*'sında Norman Dükü Robert'tan şu şekilde bahseder:

“Bütün felaketlerin üst üste yansması, daha kötüsünün olacağı endişesi ve neredeyse herkes tarafından terk edilen Dük Robert, İngiltere Kraliyeti'ndeki araya giren din mensuplarının tavsiyesi üzerine tüm haklarından feragat etmek koşulu ile haçı eline alıp, günahlarından arınmak üzere Kudüs'e gidecek olan haçlılar birliğine katılmak için izin almıştır. İngiltere kralı Robert'ın bu kararlılığını duymuş, tüm samimiyeti ile beş yıl boyunca Normandiya'yı elinde tutacağına dair onay vermiş, kardeşinin Kudüs masraflarının üstesinden gelebilmesi için de ona on bin gümüş mark ile maddi olarak destek olmuştur.”²⁶

23 Riley-Smith, *age.*, s. 92.

24 Riley-Smith, *age.*, s. 93.

25 Aird, *age.*, s. 16.

26 Denique talibus infortünis, Rodbertus dux, perspectis anxius, et adhuc pejora formidans, ut pote ab omnibus pene destitutus, consilio, quorumdan religiosorum, decrevit terram suam fratri suo regi dimittere; et cruce Domini sumpta, pro peccatis suis Deo satisfactorius, in Jerusalem pergere. Quod rex Anglorum ut comperit, valde gavisus, consilium laudavit, Normanniam usque ad quinque annos servaturus receipt, fratrique suo, ad viam Domini peragendem decem millia marcos argenti erogavit. *Orderici Vitalis, Angligenea Coenobii Uticensis Monachi, Historia Ecclesiastica*, Renouard et Socios, Paris V.3, 1845, s. 476.

Ordericus Vitalis'in *Historia*'sına benzer bir şekilde Willelmi Malmesbiriensis *Gesta Regum Anglorum* adlı kroniğinde Robert'ın Kudüs'e gitme kararını şöyle anlatır:

“Daha sonra, kral olmasının neredeyse dokuzuncu yılında, Norman kontu olan Robert, Papa Urbanus'un öğüdü üzerine (daha sonra üzerinde durulacağı gibi), Kudüs'e gitmeye karar vererek on bin mark para karşılığında Normandiya'yı kardeşine rehin bıraktı.”²⁷

Birinci Haçlı Seferi'nden çok sonra İngiltere kralı Birinci Henry'nin yaşamını ele alan Roger de Houeden kaleme aldığı *Chronica*'sında Henry'nin kardeşi Norman Dükü Robert'a değinir:

“Bundan sonra, Norman Dükü Robert, diğerleri ile birlikte, Kudüs'e yola çıkmaya karar verdi, İngiltere'ye elçiler gönderdi ve kardeşi William'a aralarındaki anlaşmayı yenilemek için talepte bulundu ve William ona on bin mark gümüş borç vererek karşılığında Normandiya'nın Dükülüğünü ondan [Robert] güvence olarak aldı.”²⁸

İngiltere'den Anadolu'ya Türklere karşı savaşmak için gidecek olan Norman Dükü Robert dışında, Robert'ın kız kardeşi Adelard'ın kocası Bloisli Stephen'in Türklere etkileşimlerinin Birinci Haçlı Seferi sırasında gerçekleştiği görülmektedir.²⁹ Bloisli Stephen Fransız soylularından olmasına rağmen İngiltere'deki karısı Adelard' a yazıp gönderdiği mektuplar önemlidir. Özellikle ikinci mektubunda Anadolu ve Türkler hakkında bilgi vermesi, Antakya'yı kuşatmadan önceki direnişlerinden ve zaferlerinden bahsetmesi İngiltere'de yaşayan soyluların da Türkler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Stephen'in 29 Mart 1098'de yazdığı mektubunda haçlıların Antakya'ya giderken Kapadokya'da mağlup ettikleri Türklere değinilmiştir:

27 Posteriori tempore, i dest anno regni ejus ferme nono, cum Robertus comes Normannorum Ierosolyman eundi, monitionibus Urbani papae (ut posterius dicitur) impetum capisset, Normanniam fratri suo pro pecunia decem millium marcarum invadatus est. Thomas Duffus Hardy (ed.), *Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta Regum Anglorum, atque Historia Novella*, Sumptibus Societatis, Londini 1840, V. 2, s. 500.

28 Post haec comes Normannorum Robertus [cum] Jerusalem proficisci cum aliis proponeret anima, nunciis in Angliam missis, germanum suum regem Willelmum petiit ut, inter se pace redintegrata, illi x milia marcas argenti praestaret, et ab eo Normanniam in vadimonium acciperat. William Stubbs (ed.), *Chronica Magistri Rogeri de Houdene*, Macmillan and Co., Cambridge, 1870, s. 153.

29 Bazı kroniklerde İngiltere kralı Birinci William'ın oğlu olan Norman Dükü Robert, Robert Curthose olarak geçmektedir. Örneğin Willelmi Malmesbiriensis'in *Gesta Regum Anglorum* adlı kroniğinde *Robelinus curta ocrea* olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Aird, a.g.e. *Robelinus curta ocrea* 'Kısa pantolonlu küçük Bobby' olarak Türkçe'ye çevrilebilir.

“İznik'in tarafımızca ele geçirilmesinden sonra hain Türkler ile büyük bir savaşta mücadele ettik ve Tanrı'nın yardımıyla onları yerle bir ettiğimizi duyduğundan şüphem yok. Ardından Tanrı için tüm Anadolu'yu [Romania] ve sonrasında da Kapadokya'yı işgal ettik. Ve Kapadokya'da Türk prensi Hasan'ın [Assam] yaşadığını öğrendik, güzergahımızı o tarafa doğru çevirdik. Ona [Hasan'a] ait tüm kaleleri zapt ettik ve onu yüksek dağın tepesindeki güçlü kaleye kaçması için zorladık. Hasan'a ait olan toprakları amirlerimizden birine teslim ettik ve yukarıda adı geçen Hasan'ın yeni aldığımız topraklarımızı istila etme olasılığına karşın orada bir sürü İsa'nın askerini bıraktık. Sonra, kötü Türkleri takip ettik, onları Ermeni toraklarının ortalarına [Armenia], büyük Fırat Nehrine [Euphrate] kadar püskürttük. [Türkler] bütün eşyalarını ve hayvanlarla taşıdıkları yüklerini nehrin kıyısında bırakarak, nehir kıyısından Arap topraklarına [Arabia] doğru kaçtılar.”³⁰

Bu mektup ile İngilizler, Türkler hakkında bilgi sahibi olmuştur. Gerekli izinleri aldıktan ve kendine hakimiyetindeki Normandiya'yı kral olan kardeşine rehin bırakan Robert Birinci Haçlı Seferine katılmıştır. İngiltere'den yola çıkan Norman Dükü Robert ve yandaşları Apulia ve Calabria'da kışı geçirdikten sonra Konstantinopolis'e doğru yola çıkmıştır. Haçlı Seferi'ne bizzat katılan Fulcheri Carnotensi, Norman Dükü Robert'ın yolculuğundan bahsetmiştir:

“1097 yılının Mart ayı içerisinde, bahar gelir gelmez, Norman Dükü [Robert], Bloisli Stephen ve yandaşları, en uygun zamanı kollarmışçasına, kıyı şeridine doğru geri döndüler” ... “Ertesi gün, her yönden zengin bir şehir olan Selanik'e gelmeden önce konakladık. Dört günlük gecikmeden sonra Makedonya üzerinden... Konstantinopolis'e ulaştık.”³¹

30 Satis audisti quia, post captam Nicaeam civitatem, non modicam pugnam cum perfidis Turcis habuimus, et eos, Domino Deo subveniente devicimus primum; posthaec totius Romaniae partes Domino adquisivimus; postea Cappadociam; atque in Cappadocia quemdam Turcorum principem Assam habitare cognovimus. Illuc iter nostrum direximus; cuncta vero castra illius vi devicimus, et eum in quoddam firmissimum castrum in alta rupe situm fugavimus; terram quoque ipsius Assam uni ex nostris principibus dedimus; et ut praedictum Assam debellaret, cum multis Christi militibus ibi eum dimisimus. Deinde per mediam Armeniam semper nos insequentes nefandos Turcos usque ad magnum flumen Euphratem fugavimus, et etiam ad ripam ejusdem fluminis, dimissis cunctis sarcinis et saumaris suis, per medium flumen in Arabiam fugerunt. Hagenmeyer, *epistulae*, a.g.e., ss. 149-53.

31 Anno igitur MXCVII reducente verno tempore mensem Martinum, comes statim Normannus et comes Stephenus Blensis cum suis omnibus, qui similiter tempus expectaverant opportunum, mare repetierunt” ... “Et quod non nisi navigio transiri solutum erat, opitulante Deo, laetander vadando transmeavimus. Quo transito, sequenti die ante urbem Thessalonicam, bonis omnibus abundanter, tentoria tetendimus nostra... Constantinopolim pervenimus. Hagenmeyer, *Historia. age.*, s. 168.

Konstantinopolis’ de Doğu Roma İmparatoru Alexius Comnenus tarafından en iyi şekilde karşılanan ve ağırılanan Robert ve yandaşları Doğu Roma İmparatorluğu’nun yanında bulunarak Eskişehir savaşında Türkleri mağlup etmiştir.³² Daha sonra da haçlı orduları Antakya’ya ulaşmış ve Antakya’yı aylarca kuşatma girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu dönemde Antakya’dan sorumlu olan Türk Emiri Yağısiyan’dır. Haçlıların kuşatmasına karşı direniş sergileyen Yağısiyan, diğer Türk Emirlerden yardım talebinde bulunmuştur. Antakya Kalesi’nin haçlı orduları tarafından zapt edildiğini duyan Selçuklulara bağlı Türk Musul Emiri Kürboğa Antakya’ya gelmiştir ve kaleyi ve şehri haçlı ordularına karşı korumaya çalışmıştır.³³ Bu süreçte Kürboğa, Frankların ve Robert’ın da içinde bulunduğu Normanlılara yenik düşerek, Antakya’dan kaçmıştır. Fulcheri Carnotensi *Historia Hierosolymitana*’sında Kürboğa’dan bahsetmiştir: Gururla kendini överek Frankları öldürebileceğini dile getiren Corbagath, hızlı bir geyik gibi, kaçtı [Fugit Corbagath cervo velosius, qui tam feris dictis et minis Francos iam persaepe acciderat.³⁴ Antakya Türklerin elinden çıkarak haçlı ordularına geçmiştir. Bohemond, Antakya’nın haçlı ordularına geçmesi ile de Antakya Prinkepsi olmuştur. Ardından Boudin Urfa Kontluğunu kurmuştur. Anonim olan *Gesta Francorum* haçlıların Antakya’daki savunmasından ve İngiltere’yi temsil eden Norman Dükü Robert’tan bahsetmiştir:

“Ve hemen ardından, yandaşlarımız onları takip ederken, Curbaram yavaş yavaş dağa doğru geri çekilmeye başladı. Sonra Türkler kendi aralarında bölündüler: bir kısmı kıyı şeridini takip ederken, diğerleri yandaşlarımızı sıkıştırabiliriz düşüncesiyle oldukları yerde kaldılar. Yandaşlarımız bu durumu görünce, Dük Godfrey ve Norman Dükü komutasındaki savaş hattı dışında yedinci savaş hattını oluşturdular.”³⁵

...

Tanrı’nın yardımı ile onları [Türkleri] sıkıştırdık. Aslında Türkler dehşet içerisinde kaçtılar ve bizim yandaşlarımız da onların peşinden çadırlarına

32 Hagenmeyer, *Historia. age.*, s. 190.

33 Doğulu kaynaklarda Kürboğa, batılı kaynaklarda Corbogath, Curbaram, Corboran, Corbaran, Kerbogha gibi şekillerde ifade edilmektedir. Bu çalışmada Corbaran olarak kullanılmıştır.

34 Hagenmeyer, *Historia. age.*, s. 256.

35 Continuo Curbaram coepit paulatim redire Retro contra montanam, nostrique paulatim persequebantur illos. Denique divisi sunt Turci: una pars ivit contra mare, et alii steterunt illic, putantes nostro includere inter se. Videntes hoc nostri, fecerunt similiter. Illic fuit ordinata acies septena, ex acie ducis Godefridi et comitis Nortmannie. Heinrich Hagenmeyer (ed.), *Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum; mit Erläuterungen herausgegeben*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1890, s. 151

gidinceye dek takip ettiler. Böylece İsa'nın savaşçıları onları [Türkleri] durdurup yağmalamanın ötesinde püskürtmeyi arzuladılar. Ve [haçlılar] Demir Köprü'nün sağ tarafı boyunca ve diğer taraftan da Tancred'in kalesinin sağ tarafı boyunca onları [Türkleri] takip ettiler. Ve onlar [Türkler] çadırlarını, altın ve gümüşlerini, birçok eşyalarını hatta koyunlarını ve öküzlerini, atlarını ve katırlarını, develerini ve eşeklerini, tahıllarını ve şaraplarını, unlarını ve ihtiyaç duydukları diğer şeyleri terk ettiler. O bölgede yaşayan Ermeniler [Hermeniî] ve Suriyeliler [Surani], bizim Türklerin nasıl üstesinden geldiğimizi duydular ve onları [Türkleri] durdurabilmek için dağlara koştular ve onlardan her kimi buldularsa öldürdüler. Ardından, zaferi inananlarına veren Tanrı'yı överek ve Tanrı'ya dua ederek büyük bir mutluluk içerisinde şehre (Antakya) geri döndük."³⁶

Ayrıca, Stephen'ın 29 Mart 1098'de İngiltere'deki karısı Adelard'a yazdığı mektubun devamında haçlıların Antakya'ya gelip Türklere karşı nasıl başarı elde ettiklerine dair bilgi verilmektedir:

“Kont Stephen'dan en tatlı ve en arkadaş yanlısı olan Adele'e ve sevgili çocuklarına ve safalarına ait vasilerine selamlar ve dualar, emin olabilirsiniz ki sana bu mektubu ulaştırın elçi beni Antakya'da güvenli ve zarar görmemiş bir şekilde ve Tanrı'nın lütfuyla refah içerisinde ardında bıraktı.”³⁷

Bu sözleriyle Stephen, Antakya'nın kendileri tarafından ele geçirildiğini, ölmediğini, zarar görmediğini ve yaşadığını ispat etmektedir. Benzer bir şekilde, İngiltere kralı İkinci Henry zamanında Roger de Houeden'in kaleme aldığı *Chronica*'sında Antakya'nın ele geçirilmesinden bahsedilmiştir:

“Antakya şehri haziran ayının üçüncü ayininde ve haftanın dördüncü gününde Hristiyanlar tarafından ele geçirildi, birkaç gün sonra haçın

36 Et Deo juvante devisimus eos. Turci vero tremefacti arripuerunt fugam, nostrique illos persequantur juxta tentoria. Itaque milites Christi magis amabant persequi illos, quam ulla spolia quarere. Et persecuti sunt eos usque ad Pontem Ferreum, ac deinde usque ad castellum Tancredi. Illi vero dimiserunt ibi papiliones suos, et aorum et argentum, multaque ornamenta, oves quoque et boves, equos et mulos camelos, et asinos frumentum et vinum, farinam, et alia multa quae nobis erant necessaria. Hermeniî et Surani, qui habitabant in illis partibus, audientes nos superasse Turcos cucurrerunt ad montanam obviantes illis, et quantos comprehenderunt ex illis interfecerunt. Nos autem, revertentes ad civitatem cum magno gaudio, laudavimus et benediximus Deum qui victoriam dedit papulo suo. Hagenmeyer, *Anonymi, age.*, s. 151.

37 Stephanus comes Adelae, dulcissimae atque amabilissimae conjugii, carissimisque filiis suis, atque cunctis fidelibus suis tam majoribus quam minoribus, totius salutis gratiam et benedictionem. Credas certissime, carissima, quod nuntius iste quem dilectioni tuae misi, sanum me atque incolumem, atque omni prosperitate magnificatum Dei gratia dimisit ante Antiochiam. Hagenmeyer, *Epistulae, a.g.e.*, s. 149.

üzerinde aslı kalan ve dünyanın kurtarıcısını delen mızrak, azizler arasındaki en mütevazı olan, havari Andrew'e vahiy gelmesiyle, havari Aziz Pierre Kilisesi'nde bulundu. Onu (mızrağı) bularak cesaretlenen Hristiyanlar temmuz ayından dört gün önce, haftanın ikinci gününde mızrağı da yanlarında taşıyarak paganlarla çarpışarak Sultan'ın askerlerinin kumandanı olan Corbaran'ı, Pers Kralı'nı, Türkleri, Arapları, Sarazenleri ve diğer birçok milleti kılıçlarıyla bozguna uğrattılar, binlercesini öldürdüler ve Tanrı'nın yardımıyla mutlak zafer elde ettiler.³⁸

Chronica'da kısmen farklı olarak ifade edilse de Antakya'yı ele geçirdikten sonra açlık, susuzluk gibi sorunlarla mücadele eden haçlı orduları Pierre l'Hermite'in görmüş olduğu rüya sayesinde Antakya Aziz Pierre Kilisesi'nde İsa'yı yaralayan kutsal mızrağı bulmuşlardır. Mızrağın bulunması da haçlı ordularına manevi yönden güç vermiş ve haçlı ordularının Suriye ve Kudüs'e yönelmeleri için motivasyon sağlamıştır. Ordericus Vitalis'in *Historia*'sından, Fulcheri Carnotensi'nin *Historia Hierosolymitana*'sından ve anonim olan *Gesta Francorum*'un tasvirlerinden yola çıkarak İngiltere'den Norman Dükü Robert'ın Türkler ile özellikle de Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan ve Musul Emiri olan Kürboğa ile etkileşimleri tarihsel bir gerçektir. Ayrıca aynı birincil kaynaklardan yola çıkarak Adelard ve Robert'ın kardeş olması, Adelard'ın kocası Bloisli Robert'ın mektubunda Türklerden bahsetmesi İngiltere'nin Türkler hakkındaki bilgi aldıklarını ve etkileşim halinde olduklarını gözler önüne sermektedir.

Texts and Territories adlı kitabımın giriş kısmında bahsettiğim üzere, edebî bir metnin ortaya çıkışı ve yazıya aktarılışı, kendi dönemi içerisinde şekillenen politik, dini, sosyo-ekonomik ve kültürel olayların geriye dönük yansımalarıdır.³⁹ Bu nedenle, güncel meselelerin edebî metne yansımaları yazarın iradesi dışında gelişebilir. Yazar, metnini oluştururken kendi özgürlüğünü kısıtlayarak tarihsel ve kültürel olayları yeniden keşfeder, uygular ya da anlatır. Edebi metin, ilk önce kültürel değişimlerle kendini yeniden var eder, ardından tarihsel olayları kendine model alır ve metni yazdıran el yazması sahiplerinin taleplerine uygun olarak şekillenir.

38 Antiochia civitas a Christianis iii nonas Junii, feria iv capta est, in qua paucis diebus transactis, lancea qua mundi Salvator in cruce pendens vulneratus fuit, Andrea apostolo Sanctorum mitissimo revelante, in ecclesia Sancti Petri apostoli inventa est: cujus inventionione Christiani animati iiiii. Kalendas Julii, feria ii secum illam deferentes de civitate exierunt. Et cum paganis praelio commisso, Corbaram principem militia Soltani regis Persiae et Turcos, Arabas, Sarracenos, et alias multas gentes in gladii fugantes, multisque millibus occisis, Dei virtute plenam victoria hanuberunt. Stubbs, *age.*, s. 154.

39 Hülya Taflı Düzgün (ed.), *Texts and Territories: Historicized Fiction and Fictionalised History in Medieval England and Beyond*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2018, s. 1.

Bu nedenle, edebi metin tarihle kendini yoğurur, bazen gerçek bazen de kurgu (sözde-tarih) olarak algılanır. N.F. Partner'ın ifadesine göre *chanson de geste* ve tarih birbirini etkilemiştir, özellikle de on ikinci yüzyılda edebî metindeki anlatım tekniği tarihten algılandığı şekliyle uygulanmıştır.⁴⁰ Benzer bir şekilde Gabrielle M. Spiegel, Wace'ın Anglo-Norman dilinde kaleme aldığı ve İngiltere'nin tarihini anlatan *Brut* adlı eseri için tarih ve fabl arasında kalmış, ne tam yalan ne tam gerçek, ne tarihsel olaylar tam kurgu; ne de kurgular tam tarihsel, kurgusal gerçek gibi yanlış ve tarih arasındadır demiştir.⁴¹

Bu bağlamda, Ordericus Vitalis'in, Fulcheri Carnotensi'nin, Willelmi Malmesbiriensis'in ve Roger de Hoveden'in kroniklerinde, anonim olan *Gesta Francorum*'da ve Bloisli Stephen'ın günümüze kadar ulaşan mektuplarında anlatıldığı gibi, Norman Dükü Robert'ın İngiltere'den Anadolu'ya gelişi, Antakya ve civarında Türklerle özellikle de Birinci Kılıçarslan ve Türk Emiri Kürboğa ile etkileşimleri *Antakya'nın Şarkısı*'nda (*Chanson de Antioche*) kurgu ve tarih arasında kalmış bir şekilde anlatılmaktadır.

On ikinci yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınan ve Birinci Haçlı Seferi'nden esinlenerek tarihsel gerçekleri *chanson de geste* türünde aktaran *Antakya'nın Şarkısı* Latin Hristiyanlarının Müslümanlarla savaşlarını, özellikle de İngiltere'yi temsil eden Norman Dükü Robert'ın Türklerle etkileşimlerini, Antakya'yı korumak için mücadele veren Türk Emiri Corbaran'ı yenmesini ve Antakya'yı ele geçirip kahraman olmasını anlatır. Orta Çağ Fransızcasıyla yazılan ve dokuz adet el yazmasının içerisinde bulunan *Antakya'nın Şarkısı* günümüze kadar muhafaza edilmiştir.⁴²

Antakya'nın Şarkısı'nda Türk adları geçmektedir, adları geçen bu Türkler Müslüman, Sarazen ya da pagan olarak tasvir edilmiştir. Metinde adı geçen Türkler arasında İznikli Soliman Birinci Kılıçarslan'ı, Olifernli Corbaran

40 N. F. Partner, *Serious Entertainments: The Writing of History in Twelfth-Century England*, The University of Chicago Press, Chicago 1977, s. 210.

41 Gabrielle M. Spiegel, *Romancing the Past: The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth Century France*, London, University of California Press, 1999, s. 62.

42 Bu el yazmaları B.N.fr. 12558, B.N.fr. 795, B.N.fr.1621, B.N.fr.786, B.N.fr.12569, Berne 320, Arsenal 3139, B. Mus. Add. 36615 ve Turin LIII25'tir. *Antakya'nın Şarkısı*'nın editörlüğünü Paulin Paris, Robert Bossuat, Jan A. Nelson, Jean-Charles Herbin, S. Duparc-Quioc ve Bernard Guidot yapmıştır. Bu araştırmada diğerlerine göre daha kapsamlı ve güncel olması nedeniyle Bernard Guidot'un B.N.fr. 12558 el yazmasının editörlüğünü yapmış olduğu ve 9582 mısradan oluşan versiyonu kullanılmıştır. Bernard Guidot, *La Chanson d'Antioche, chanson de geste du dernier quart du XII^e siècle: nouvelle édition, traduction, présentation et notes*, Champion, Paris, 2011.

Kürboğa'yı, Antakya'daki Türk Emiri Garsion ise Yağışiyan'ı temsil etmektedir. Birinci Kılıçarslan'ın Soliman olarak anılmasının nedeni ise babasının adına atıfta bulunması, haçlı orduları tarafından 'ibn Süleyman' [Süleyman'ın oğlu] olarak tanınmasından kaynaklanmaktadır. Birinci Kılıçarslan aynı metin içerisinde ayrıca Nubialı Soliman ya da Suriyeli Soliman olarakta geçmektedir. Ayrıca Corbaran'ın annesinden Calabria ve İznikli Soliman'ın yeğeninden Orgaie olarak bahsedilmektedir. Antakya'nın Hristiyanlar tarafından ele geçirilmesine katkısı olan ve Türkler tarafından hain ilan edilen Pirus ise metinde Türk Emiri Datien olarak tasvir edilmiştir. Metinde, bu Türk karakterlerin Norman Dükü Robert ile etkileşimleri ve Türklerin nasıl algılandığı önem arz etmektedir.

Metine adını veren Antakya, İznik ve Eskişehir'deki Haçlı-Türk savaşlarında haçlılar ve Norman Dükü Robert tarafından çok uzun süren mücadele ve savaşla ele geçirildiği için en önemli olanıdır ve en detaylı anlatılanıdır. *Antakya'nın Şarkısı*'nda Norman Dükü Robert, Antakya'da Türklerle özellikle de İznikli Soliman, Garsion ve Corbaran ile savaşmıştır. Corbaran, metinde Pers Sultanı'nın sağ kolu ve tarihte Antakya'nın Türk yöneticisi (vali) Yağışiyan olarak anılan ve burada Garsion adı ile tanımlanan karakterin yeğeni olarak da anlatılmaktadır.

Birinci Haçlı Seferi kroniklerinde anlatılan Türkler ve Antakya'nın ele geçirilişi, *Antakya'nın Şarkısı*'nda da benzer şekillerde tasvir edilmiştir. *Antakya'nın Şarkısı*'nda iki bininci mısra ile başlayan Antakya kuşatması ve Antakya'nın haçlı orduları tarafından ele geçirilmesi dokuz bin yüz seksen beşinci mısra ile son bulmuş ve metin zafer naraları ile bitmiştir. *Antakya'nın Şarkısı*'nda Türklerin haçlı orduları ve Norman Dükü Robert ile karşılaşmaları haçlı ordularının şehrin önünde çadır kurması ve şehri kuşatma girişimlerinin başlaması ile tasvir edilmiştir. Metinde adı geçen tüm haçlı komutanlarının ve Robert'ın ordusunun şehre doğru farklı gruplarla yaklaştıklarını gören ve kaleden bu duruma şahit olan İznikli Soliman ve Garsion son derece korkmuştur. Bunun üzerine Antakya'dan sorumlu olan Garsion diğer Türk komutanlarına yardım etmeleri için haber göndermiştir. Metinde Pers kralının sağ kolu olan Corbaran, Norman Dükü Robert ile birçok kez karşı karşıya gelmiştir. İlk karşılaşmaları, Corbaran adına sözcüsü olan Amedelis'in tüm haçlı ordularının başında komutan olarak duran Norman Dükü Robert'a ve haçlılara getirdiği mesaj ile başlamıştır:

“Lordum, lütfen söyleyeceklerimi iyi dinle
Liderimiz Olifernli Corbaran adına buradayım

Aksine iddiamız varsa şüphe edin
Talep ettiğiniz gibi [Olifernli Corbaran] sizi savaşa çağırıyor
...
Üstesinden gelebilersen ülkene güvenle şartsız sualsiz dönebilirsin
Böylece hiçbir şey kaybetmeyeceksin.
Benden birine kötü birşey olursa ve herhangi biri yaşamını yitirirse
Suriye Krallığı size koşulsuzca teslim edilecek
Ve güzel şehir Kudüs sizin olacak.”⁴³

Amedelis'in Olifernli Corbaran adına Norman Dükü Robert'a meydan okuması, Türklerin haçlılardan korkmadığı ve her şekilde birebir yapılacak olan çarpışmada başarılı olacaklarının ispatıdır. Ancak bu meydan okumaya karşılık Robert, Amedelis duysun ve Corbaran'a iletin diye ordusuna dönerek piskopos Le Puy'a seslenir:

“Lordum’ dedi [Norman Dükü], ‘bunun hakkında konuşmayın bile
Hiçbir şekilde geri dönmeyeceğiz, hepimizin kilosunca bin altın verseler de.
Tanrı adına terk ettik kalelerimizi ve hisarlarımızı,
Eşlerimizi, çocuklarımızı ve mirasımızı.
Gün doğdu bugün oldu
Ya kafalarımız kopmuş şekilde şehit düşeceğiz
Ya da kılıçlarımızla düşmanlarımızı katledeceğiz.”⁴⁴

- 43 ‘Sire’ dist il a lui ‘A moi en entendés
Corbarans d’Oliferne, nostre drois avoués,
Vos a mandé par moi, ja mar le mesquerrés
C’or fera la bataille tot si com vos vaurés. (8424-27)
...
Se li vos est vencus, en vo pais ralés,
Sain et sauf et delivre que ja rien n’perdrés.
Et se li nos i est recreans et matés
Li regnes de Surie vos soit quites clamés
Jherusalem soit vostre, cele bone cités. (Guidot, *age.*, 8430-8433)
- 44 ‘Sire’, ço dist li quens, ja mar en parlerés
car nos ne le feriens por M mars d’or pesés
Por Deu avons guerpi castels et fremetés
Et femes et enfans et nos grans iretés
Hui est venus li jors, bien soit il ajornés,
Que nos iermes martir, s’arons les ciés colpés
U nos les conquerrons as espees des les. (Guidot, *age.*, 8454-60)

Şövalyelik ideallerinden biri olan dinî değerler için Norman Dükü Robert komutasında Antakya'ya savaşmaya gelen haçlılar bu alıntıda da ifade edildiği gibi Corbaran'ın ülkelerine geri dönmeleri ile ilgili olan teklifini reddetmiştir. Amedelis duyduklarını iletmek için Corbaran'ın yanına gitmiş ve Norman Dükü'nün kararlılığını duyduğu gibi aktarmıştır. Bunun üzerine Corbaran savaş hazırlıklarını hızlandırmış ve iki taraf arasında savaş başlamıştır. Corbaran ve Norman Dükü Robert'ın birbirine saldırmaları ve Robert'ın nasıl bir kahramana dönüştüğü tasvir edilmiştir:

“Norman kontunun gururlu bir tavrı vardı.
 Bir avuç insandan ziyade savaş için yaptı
 Sayıları on bini buldu, içlerinden bir tanesi bile korkmuyordu.
 Asil kont gri beyazlı atının üzerinde oturuyordu
 Kendini bir leopar gibi kargaşaya doğru savurdu
 ...
 Corbaran'da zırhlanmıştı ve kesinlikle korkmuyordu.
 Mızrağın delemeyeceği kalkamı saf altındandı
 Miğferi Bağdat şehrinde dövülmüştü.
 İşildayan burun koruyucusunun oradan leke çıkmıştı
 Dikenli mızrağı ve kavisli kılıcı sağlamdı
 Ve boynunda asılı olan kalkanında papağan resmi vardı.
 Kont [Corbaran'ı] görür görmez üzerine doğru yürüdü
 Ve güçlü bir darbe indirdi, bacakları gökyüzüne bakar gibi yere serdi,
 Aslında kafasını koparmayı ikinci kere bile düşünmezdi
 Çadırına geri götürmek için kurtarmaya gelmeseydi
 Paganlar ve Azopartlar lordlarını.”⁴⁵

45 Li quens de Normendie fu molt de fier regart
 Par la bataile vai, plus i ot de soi quart.
 Pres furent de XM n'en i ot un couart
 Li ber se sist armés sor I destrier liart
 En le presse se mist a guise de lupart. (Guidot, *age.*, 8750-54)
 ...
 Corbarans fu armés, ne sanbla pas Lonbart
 L'escu ot a fin or, ne cient lance ne dart
 Ses elmes fu forgiés en la cit de Baudart;
 El nazel par devant uns escarboncles art,
 Hanste ot et forte et roide et si porte falsart

Alıntıda da bahsedildiği üzere savaş sırasında hem Norman Dükü hem de Corbaran korkusuzca hareket etmiştir ve kendilerine ait olan eşyaları ya da atları kendilerini tamamlamamıştır. Metinde ilk defa İngiliz-Türk komutanlarının birebir mücadelesi gözler önüne serilmiştir. Corbaran'ı yere düşürmesi Robert'i onurlandırmış ve kahraman yapmıştır. Corbaran'ı Robert'ın elinden kurtarmaya gelen Türkler, pagan ya da azopart olarak adlandırılmış ve İngilizlerin düşmanıdır.⁴⁶ *Antakya'nın Şarkısı*'nda Robert Corbaran'ı yendikten ve kahraman olduktan sonra bir daha metinde görülmemiştir. Corbaran ise kaderine boyun eğip yenilgiyi kabullenmiş, itibarını kaybedip Antakya Robert ve haçlı orduları tarafından ele geçirilince mücadeleyi bırakmıştır. Antakya'da haçlıların ve özellikle İngiltere adına Norman Dükü Robert'ın, Türklerle etkileşimleri hem Birinci Haçlı Seferi sırasında yazılan kroniklerde hem de *Antakya'nın Şarkısı*'nda bahsedilmiştir. Robert'ın düşman olan Türklerle mücadelelerinde Corbaran'ı yenerek Antakya'yı ele geçirmesi kroniklerde ve *Antakya'nın Şarkısı*'nda onu kahraman yapmıştır ve Corbaran'ın da kötü olsa ünlenmesini sağlamıştır.

Birinci Haçlı Seferi kronikleri incelendiğinde haçlılar, Türklerle karşı yaptıkları savaşlar doğrultusunda İznik, Eskişehir, Antakya, Urfa ve Kudüs'ü ele geçirmiş, Antakya, Urfa ve Kudüs'ü haçlı başkentleri yapmışlardır. İngiltere'yi temsil eden Norman Dükü Robert İznik hariç bu şehirlerin ele geçirilmesinde etkin rol almıştır; ancak hiçbir şehrin başına prens olarak geçmemiştir. Kronikler gibi mektuplarında o dönemki Anadolu ve Türkler hakkında verdiği bilgiler nedeniyle önem arz etmiştir. Tarihsel metinler haricinde *chanson de geste* olan *Antakya'nın Şarkısı*'nda, Norman Dükü Robert'ın İngiltere'den Anadolu'ya gelmesinin sebebi yandaşları ile birlikte düşman olarak anlatılan Türklerle savaşması, Türklerin dininin yayılmasını durdurması ve Hristiyanlığın daha üstün bir din olduğunu vurgulaması

En l'escu de son col ot paint I papelart
Quant li quens l'aperçoit, vers lui v acele part,
Tel coup li a doné desor son touenart
Ke gambes reversees le trebuce, cel begart
Ja li tausist la teste, ja n'i eüst regart
Quant al rescore vinrent paien et Açoupart. (Guidot, *age.*, 8757-68)

46 Azopartlar İngiltere'de yazılan *chanson de geste*'te ve romanslarda Türk, Müslüman yada Sarazen olarak geçmektedir. Örneğin Anglo-Norman dilinde yazılan *Boeve de Haumtone* adlı romansta Azopart Etiyopyalı bir müslüman olarak tasvir edilmektedir; bakınız: Hülya Taflı Düzgün, *Perceptions*, a.g.e., s. 123. Ayrıca, Melissa Furrow, Azopart'ın *Boeve de Haumtone*'da din değiştirmesini incelemiştir; bakınız Melissa Furrow "Ascopard's Betrayal: A Narrative Problem", in *Sir Bevis of Hampton in Literary Tradition* (ed.) Jennifer Fellows, Ivana Djordjević, Cambridge: D.S. Brewer, 2008, ss. 145-160.

ve Türklerin ele geçirdiği İznik, Eskişehir, Kapadokya ve Antakya'yı ele geçirmesi anlatılmıştır. Norman Dükü Robert, Antakya'da da yandaşlarıyla birlikte Türklere karşı savaşmış, aylarca alınamayan Antakya'yı ele geçirme sırasında Türk Emiri Corbaran'ı yenerek kahraman olmuştur. Kroniklerde, Malazgirt Savaşı'nın sonuçları nedeniyle batıda Papa İkinci Urbanus'un çağrılılarıyla kurulan Haçlı Seferleri ve Türklerin olumsuz tasvirleri, *Antakya'nın Şarkısı*'na da aynı şekilde yansımıştır. Latince, Fransızca, Anglo-Norman ve İngilizce dillerinde incelenen tarihsel ve edebî metinlerde düşman olan Türklere yönelik soysuz, tanrısız, pagan, şeytan, seklindeki olumsuz tanımlamalar Orta Çağ İngilteresi'nde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, İngiltere'de Türkler hakkındaki olumsuz tanımlamalar on üçüncü yüzyılın sonlarında yazılıp günümüze kadar ulaşan *Diuersa Cibaria* el yazmasında, Türk kafası turtası/yemeği tarifi ile Türk düşmanlığını Anglo-Norman ve Orta Çağ İngilizcesi dillerinde yeniden dile getirmiştir ve neden başka bir milletin değil de Türk'ün kafasının tercih edilmesinin cevabını bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Kaynaklar

Aird, William M., *Robert Curthose, Duke of Normandy, c. 1050–1134*, Boydell and Brewer, Rochester, 2008.

Balderici Archiepiscopi Dolensi, Historia de Peregrinatione Hierosolimitana, Recueil des historiens des croisades, V.4, Historiens occidentaux, Paris, Imprimerie Impériale, 1879.

Burman, Thomas E., *Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140–1560*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2007.

Cohen, J.J., “On Saracen Enjoyment: Some Fantasies of Race in Late Medieval France and England”, *Medieval Identity Machines*, (ed.) J.J. Cohen, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2003, ss. 188-221.

Falk, Avner, *Franks and Saracens: Reality and Fantasy in the Crusades*, Karnak, 2010.

Finucane, Ronald C., *Soldiers of the Faith: Crusaders and Muslims at War*, Book Club Associates, London, 1983.

Fulcheri Carnotensi, Historia Hierosolymitana Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Recueil des historiens des croisades, V.3, Historiens occidentaux, Paris, Imprimerie Impériale, 1866.

Furrow, Melissa, “Ascopard’s Betrayal: A Narrative Problem”, in *Sir Bevis of Hampton in Literary Tradition*, (ed.) Jennifer Fellows, Ivana Djordjević, D.S. Brewer, Cambridge, 2008, ss. 145-160.

Guidot, Bernard, *La Chanson d’Antioche, chanson de geste du dernier quart du XIIIe siècle: nouvelle édition, traduction, présentation et notes*, Champion, Paris, 2011.

Hagenmeyer, Heinrich (ed.), *Epistulae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantes: Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100*, Innsbruck, 1901.

_____, *Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum; mit Erläuterungen herausgegeben*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1890.

_____, *Historia Hierosolymitana, 1095-1127; mit Erläuterungen und einem Anhang*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1913.

Hardy, Thomas Duffus (ed.), *Willelmi Malmesbiriensis monachi Gesta regum Anglorum, atque Historia novella*, Sumptibus Societatis, Londini, 1840.

Heiatt C. ve S. Butler (ed.), *Diuersa Cibaria in Curie on Inglysch*, London, 1985.

<https://quod.lib.umich.edu>

- Lilie, Ralph-Johannes, *Byzans und die Kreuzzüge*, Kohlhammer, Stuttgart, 2004.
- Madden, Thomas F, *The New Concise History of the Crusades*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Maryland, 2006.
- Menocal, Maria Rosa, *The Arabic Role in Medieval Literary History: A Forgotten Heritage*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2004.
- Metlitzki, Dorothy, *The Matter of Araby in Medieval England*, Yale University Press, New Haven 1977.
- Nicolle, David, *The First Crusade 1096-99: Conquest of the Holy Land*, Osprey Publishing, Bloomsbury, 2003.
- Norman, Daniel, *The Arabs and Medieval Europe*, Longman, London, 1979.
- Orderici Vitalis, Angligena Coenobii Uticensis Monachi, Historia Ecclesiasticae*, Renouard et Socios, V.3, Paris, 1845.
- Partner, N. F., *Serious Entertainments: The Writing of History in Twelfth-Century England*, The University of Chicago Press, Chicago, 1977.
- Payne, Robert, *The Dream and the Tomb: A History of the Crusades*, Dorset Press, New York, 1990.
- Phillips, Jonathan, *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades*, The Random House, New York, 2009.
- Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Continuum Books, London, 2003.
- Roberti Monachi, Historia Iherosolimitana Recueil des historiens des croisades*, V.3, Historiens occidentaux, Imprimerie Impériale, Paris, 1866.
- Runciman, Steven, *The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, New York, 1951.
- Said, Edward, *Orientalism*, Vintage Books, New York, 1978.
- Shepard, J., "Cross-purposes: Alexius Comnenus and the First Crusade", *The First Crusade Origins and Impact*, (ed.) J. Phillips, Manchester University Press, Manchester, 1997, ss. 107-129.
- Spiegel, Gabrielle M., *Romancing the Past: The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth Century France*, University of California Press, London, 1999.

Stubbs, William (ed.), *Chronica Magistri Rogeri de Houdene*, Macmillan and Co., Cambridge, 1870.

Uebel, Michael, "Unthinking the Monster: Twelfth-Century Responses to Saracen Alterity", *Monster Theory: Reading Culture* (ed.) Jeffrey Jerome Cohen, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, ss. 264–91.

Vasiliev, A.A., *History of the Byzantine Empire 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1980.

